

УДК 811.161.3'367

С. А. Важнік

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

СІНКРЭТЫЗМ БЕЛАРУСКАГА СІНТАКСІСУ: НА ПРЫКЛАДЗЕ ПАСЕСІЎНЫХ КАНСТРУКЦЫЙ З ПРЭДЫКАТАМІ *БЫЦЬ* І *МЕЦЬ*

У публікацыі гаворыцца аб сінкрэтычным характары беларускага сінтаксісу пры выражэнні пасесіўных адносін. Беларускія *быць*- і *мець*-канструкцыі цалкам раўнапраўныя пры выражэнні «аддзялімай прыналежнасці», аднак назіраюцца пэўныя селекцыйныя абмежаванні спалучальнасці дзеяслоўнага прэдыката *мець* з абстрактнымі неадчужальнымі («неаддзялімымі») імёнамі. Спецыяльнае даследаванне селекцыйнай катэгорыі «адчужальнасць – неадчужальнасць» праведзена А. Я. Міхневічам у манаграфіі «Праблемы семантыка-сінтаксічнага даследавання беларускай мовы» (1976). Спалучальнасць беларускіх дзеясловаў *быць* і *мець* з імёнамі ў пазіцыі пасесума (аб'екта валодання) мэтазгодна апісваць таксама праз селекцыйныя катэгорыі [+Concr] // [+Abstr], [+Anim] // [-Anim], [+Pers] // [-Pers].

Усе мовы свету падзяляюцца на дзве групы – *esse*-мовы (*быць*-мовы) vs. *habere*-мовы (*мець*-мовы) – у залежнасці ад сінтаксічнай канструкцыі, пры дапамозе якой у іх выражаюцца адносіны прыналежнасці. Беларуская мова з'яўляецца і *esse*-мовай, і *habere*-мовай адначасова. У гэтым спецыфіка беларускай літаратурнай мовы на агульнаславянскім фоне.

Ключавыя словы: пасесіўныя адносіны, *esse*-мовы (*быць*-мовы) vs. *habere*-мовы (*мець*-мовы), пасесіўная мадэль, адчужальная – неадчужальная прыналежнасць.

Для цытавання: Важнік С. А. Сінкрэтызм беларускага сінтаксісу: на прыкладзе пасесіўных канструкцый з прэдыкатамі *мець* і *быць* // Труды БГТУ. Сер. 4, Принт и медиатехнологии. 2022. № 1 (255). С. 102–110.

S. A. Vazhnik

Belarusian State University

SYNCRETISM OF THE BELARUSIAN SYNTAX: ON THE EXAMPLE OF POSSESSIVE CONSTRUCTIONS WITH *TO BE* AND *TO HAVE* PREDICATES

The article describes the syncretic nature of the Belarusian syntax. The Belarusian *be*- and *have*-constructions are completely equal when expressing “rejected belonging”, but there is no complete synonymy between the marked constructions. There are certain selective restrictions on the compatibility of the verb predicate *мець* with abstract and possessive names. A special study of the selective category “possessiveness” was conducted by A. Mikhnevich in study “Problems of semantic and syntactic research of the Belarusian language” (1976). The compatibility of the Belarusian verbs *быць* and *мець* with the names in the possum position should also be described by means of selective categories [+Concr] // [+Abstr], [+Anim] // [-Anim], [+Pers] // [-Pers].

All languages of the world are divided into two groups – *esse*-languages (*to be*-languages) vs. *habere*-languages (*to have*-languages) – depending on the syntactic construction by which they express the relationship of affiliation. The Belarusian language is both an *esse*-language and a *habere*-language at the same time. This is the specificity of the Belarusian literary language on the All-Slavic background.

Key words: possessive relationships, *esse*-languages (*to be*-languages) vs. *habere*-languages (*to have*-languages), possessive model, rejecting – non-rejecting belonging.

For citation: Vazhnik S. A. Syncretism of the Belarusian syntax: on the example of possessive constructions with *to be* and *to have* predicates. *Proceedings of BSTU, issue 4, Print- and Mediatechnologies*, 2022, no. 1 (255), pp. 102–110 (In Belarusian).

Уводзіны. Пасесіўны патэнцыял дзеясловаў *мець* і *быць* рэалізуецца ў зваротах *я маю* і *ў мяне ёсць*. Прычым калі для дзеяслова *мець* значэнне валодання з'яўляецца асноўным, першасным, то для дзеяслова *быць*, а пріоры экзистэнцыяльнага, быццёвага, яно другаснае і нават маргінальнае.

Настолькі далёкае ад першаснага, што аўтары ТСБМ і ТСБЛМ яго ўвогуле не адзначаюць у акадэмічных слоўніках [1, 2].

Праз адзначаных вышэй канструкцыі не заўсёды, аднак, выражаецца ўласна пасесіўнае значэнне. На прыкладзе зварота *ў мяне ёсць* гэта

прадэманстраваў А. Я. Міхневіч. Так, генітыў з прыназоўнікам у (*y N gen*), акрамя **пасесіўнага значэння** (*Вочы ў старога заўсёды суровыя*), можа выражаць таксама наступныя значэнні: **аблятыўнае** (*Трэба ўзяць аловак у хлопчыка*); **эргатыўнае** (*У яго дачка будуюцца*); **аб'ектнае** (*Адкрыў вёчка ў куфра і дастаў кашулю*); **абмежавальнае** (*Ва ўсіх быў добры настрой*); **экспрэсіўнае** (*Ты глядзі ў мяне!*) [3, с. 123]. Да ўсяго, як паказваюць вынікі нашага даследавання, пасесіўнасць пасесіўнасці – розніца: варта вылучаць **уласна пасесіўныя** (*адчужальная прыналежнасць*), **квзіпасесіўныя** (*неадчужальная прыналежнасць*), **апасесіўныя** структуры. Паводле А. К. Кіклевіча, колькасць *пасесіваў*, што выражаюць уласна пасесіўную семантыку, нязначная: яна складае прыкладна 5%. Часцей за ўсё гэта тычыцца актантаў *акцыянальнай, рэляцыйнай і квалітатывнай прапазіцыі* [4, с. 208; 5, с. 125–131].

Кожная мова мае сваю «ўласніцкую» канцэпцыю, што пацвярджаецца рознымі даследаваннямі [6, 7, 8]. Беларуская «сістэма прыналежнасці» мае на агульнаславянскім фоне некалькі прынцыповых граматычных адрозненняў, высьвятленню якіх і будзе прысвечаны далейшы артыкул.

Асноўная частка. Катэгорыя пасесіўнасці – адна з *універсальных паняццёвых катэгорыяў мовы*, асноўнае значэнне якой выяўляецца праз выражэнне *адносін валодання, уладання, уласнасці, прыналежнасці* [9]. У розных мовах пасесіўнасць мае свой адмысловы набор сродкаў выражэння – *словаўтваральных, лексічных, марфалагічных, сінтаксічных*. Больш за тое, у асобных мовах (напрыклад, у турэцкай, фінскай, венгерскай) пасесіўнасць мае статус *граматычнай катэгорыі*: яна рэгулярна выражаецца асобнай марфемай, чаго нельга канстатаваць у адносінах да беларускай мовы.

Ідэя *уладання (валодання)* шырока прадстаўлена ў беларускай мове. Перадусім у **лексіцы**. *Гаспадар, уладар, уладальнік, прыватнік, уласнасць, спадчына, гаспадарыць, уладарыць, валодаць, ствараць, купляць, красці, перадаваць* і інш. Ва ўсіх гэтых словах так ці інакш мае месца пасесіўны кампанент. Усе яны ўжываюцца, калі гаворка ідзе пра сітуацыю валодання чым-небудзь. Гл., напрыклад, тлумачэнне ядзернага слова згаданай тэматычнай групы: **Гаспадар** – *чалавек, які нечым валодае, нечым распараджаецца, пра нешта рупіцца, вядзе гаспадарку, і любая гаспадарка – галоўны клопат гаспадара* (Р. Барадулін). Гаспадарліваць беларусаў знайшла адлюстраванне ў парэміях і фразеалагізмах: *Як хто дбае, так і мае; у каго ў шкатуле, той і ў тытуле; у добрай гаспадыні ёсць сала і масла ў скрыні; хто мае грошы, той добры і харошы; хто жонку добру мае, той гора не знае; маеш*

дачку – май і гарэлачку ў глачку; май сваё насенне, рабі дзецям вяселле; у каго грошай кашуль, на таго не апрануюць шынель і інш.

Асноўнымі фармальнымі сродкамі рэалізацыі КП на **марфалагічным узроўні** з'яўляюцца **разнастайныя пасесівы**:

1) **прыналежныя прыметнікі** з адпаведнымі суфіксамі (*дзедаў, братаў, Янукоў, баброва, воўчы, Кастусёў, Сяргееў; Зосін, бабулін, мамін, лаптаўчына, пчаліны*);

2) **прыметнікі з прыналежна-адносным значэннем** (*купалаўскі, коласаўскі, бацькоўскі, мацярынскі, сястрынскі*);

3) **прыналежныя займеннікі** (*мой, твой, наш, ваш, яго, ягоны, яе, ейны, іх, іхні, наскі*);

4) **прыналежна-зваротны займеннік** *свой* (*Кахай сваё*);

5) **пытальна-адносны займеннік** *чый?* (*Чые гэта дзеці?*);

6) **родны пасесіўны** (*хата брата, кніга маці, хвост вавёркі*).

Вядомы сучаснай беларускай мове і **давальны пасесіўны**, дзе N *dat* абазначае асобу, на карысць або шкоду якой адбываецца пэўнае дзеянне. Я. Ф. Карскі да *dat. pos.* адносіў наступны выпадак: *Яго сыну жонка памерла; Яму галава баліць* [10].

У маўленні пасесівы набываюць пэўную сукупнасць «дадатковых» пераносных значэнняў, абумоўленых камунікатыўнымі фактарамі, якія Б. Ю. Норман называе **культурна-прагматычнай «аурай»** [11]. Дзякуючы такім **культурна-прагматычным канатацыям**, куды ўваходзіць *ацэнная, маральна-этычная, эмацыянальна-экспрэсіўная інфармацыя*, напрыклад, прыналежныя займеннікі набываюць «незайменнікавыя» рысы, якія дазваляюць ім вылучацца з ліку займеннікавых слоў сваім «напоўненым» лексічным значэннем. Пры гэтым функцыянаванне прыналежных займеннікаў звязана з выражэннем *апасесіўнай семантыкі*. Нагадаем, што самі па сабе займеннікі не называюць прадметы, прыметы прадметаў і г. д., а ўказваюць на іх. Такім чынам, іх «пустое» лексічнае значэнне канкрэтызуецца толькі ў пэўным кантэксце. Аднак «напаўненне» канкрэтным зместам прыналежных займеннікаў тыпу *мой, наш* адбываецца не за кошт вяртання да папярэдняга кантэксту (як, напрыклад, у выпадку з асабовымі займеннікамі), а за кошт «падключэння» да **нацыянальна-культурнага коду (вертыкальны кантэкст)**. Параўн.: *І тая [Ванда], патрымаўшы кнігу ў руках, напярочыла вяртаньне нам нашага Крыжа* (НН), дзе словаспалучэнне **наш Крыж** павінна разумецца як *Крыж Еўфрасіні Полацкай, які з'яўляецца галоўнай нацыянальнай рэліквіяй беларусаў*. Найчасцей такую пазатэкставую «нацыянальна-культурную» інтэрпрэтацыю прыналежных

займеннікі атрымліваюць у загалюках, у якіх, як вядома, у згорнутым выглядзе прадстаўлены ўвесь тэкст. Параўн.: *Наша Станюта* (Звезда); *Кахай свай* (НН; АРНЕ); *Пабужжа наша і ня наша* (НН); *Выстава нашага мастацтва* (НН). Займеннікі актуалізуюць тут не якую-небудзь адну (апасесіўную) прапазіцыю, а ўвесь тэкст цалкам, падмацоўваючы **нацыянальна-культурнае «гучанне»** т. зв. пасесіваў канкрэтным зместам усяго тэксту. Так, у загалюку *Наша Станюта* займеннік *наша* разумеецца як *'слава-тая прадстаўніца, вобраз Беларусі'*, што можна пацвердзіць наступнымі словамі з самога тэксту: *Вылучышы асобную намінацыю «жанчына стагоддзя», мы найперш хацелі даведацца, якім уяўляюць нашы чытачы вобраз Беларусі ў жаночай сутнасці за апошнія сто гадоў. Карціна атрымалася наступная. Наша краіна ў дваццатым стагоддзі – гэта найперш Стэфанія Станюта, народная артыстка СССР, нязменная на працягу дзесяцігоддзяў «прыма» Купалаўскага тэатра* (Звезда).

Сінтаксічныя сродкі выражэння КП займаюць цэнтральнае становішча ў функцыянальным полі КП беларускай літаратурнай мовы. Яны тычацца перадусім пасесіўных дзеясловаў *мець* (+N acc), *валодаць* (+N instr), *уладаць* (+N instr), *належаць* (+N dat), *быць* (y + Ngen), што ўтвараюць т. зв. **пасесіўную мадэль**. Пакажам гэта на прыкладзе дзеяслоўнай дыстрыбуцыйнай мадэлі (ДДМ) прэдыката *мець* (табл. 1).

Табліца 1

1.1	Пасесар (Subj-Pr)	Прэдыкат валодання (Pred)	Пасесум (Obj-Pm)
1.2	[+Pers]	Poss	[±Адчужальны: +Concr // +Abstr ±Anim: ±Pers]
2.1	N nom	V f	N acc
2.2	<i>Арсень мае машыну (кватэру, ката, каня, жонку, сябра, дзяўчыну, дзяцей, блакітныя вочы, мужны характар, гонар, мажлівасць, добры настрой, вытанчаны густ і г. д.).</i>		

На глыбінным (прапазіцыйным) узроўні (1.1) усе пасесіўныя прэдыкаты маюць аднолькавую прэдыкатна-актантную структуру: *Пасесар (уладальнік) – Прэдыкат – Пасесум (аб'ект валодання)*.

На катэгарыяльна-семантычным узроўні (1.2) пасесар часцей характарызуецца селекцыйнай прыметай [+Pers] – персанальны актант. Для пасесума істотным будзе цэлы комплекс селекцыйных катэгорый, якія дазваляюць больш дакладна апісаць спалучальнасць пасесіўных дзеяслоўных прэдыкатаў.

Розніца ў дыстрыбуцыі дзеяслова *мець* і іншых пасесіўных дзеясловаў выяўляецца толькі на марфала-граматычным узроўні ДДМ (2.1) – у формах выражэння пасесара і пасесума.

Узровень (2.2) – узровень лексічнай рэалізацыі кожнай актантнай пазіцыі ДДМ у маўленні, згодна з патрабаваннямі на ўзроўнях (1.2) і (2.1).

Як паказвае аналіз фактычнага матэрыялу, праз пасесіўную мадэль могуць выражацца не толькі ўласна пасесіўныя адносіны. Параўн.: *Хацелася б верыць, што яно [захапленне мастацтвам] мае нябачныя духоўныя сувязі і перадаецца ў спадчыну. Мой дзед Нікіфар быў вядомым кавалём, ліцейных спраў майстрам, капай студні, меў сталярную майстэрню і быў уладальнікам раскошных вусоў. А ўвогуле – майстрам ва ўсіх справах. Меў вялікі хутар. Мая мама Ніна валодала вытанчаным густам, добра вышывала і вязала кручком. У дзяцінстве займаўся роспісам на сценах. І хочацца думаць, што іх імкненне да прыгожага перадалося і мне* [12]. Разгляд падобных прыкладаў гл. ніжэй.

У залежнасці ад таго, якая сінтаксічная канструкцыя ўжываецца ў той ці іншай мове для выражэння пасесіўных адносінаў (або адносінаў прыналежнасці), усе мовы свету падзяляюцца на дзве вялікія групы:

а) **esse-мовы (быць-мовы)** – мовы, у якіх для выражэння адпаведных адносінаў выкарыстоўваецца зварот *у X-а ЁСЦЬ У*. Валоданне пры гэтым разглядаецца як пасіўны стан або нават як *месцазнаходжанне*;

б) **habere-мовы (мець-мовы)** – мовы з пасесіўным зваротам *X МАЕ У*. Валоданне ў такіх мовах прыраўноўваецца да актыўнага дзеяння.

Да **esse-моў** адносяць большасць *цюркскіх, фіна-ўгорскіх, дагестанскіх* моў, а таксама *японскую*. Сюды ж трапілі *руская і латышская*, што атрымалі пасесіўную «прышчэпку» пад уплывам фіна-ўгорскага субстрату. Адначасна пры гэтым наяўнасць у рускай мове рэдкіх, але прэцэдэнтных выказванняў з дзеясловам *иметь*: *Честь имею!; Не имей сто рублей, а имей сто друзей; Думайте сами, решайте сами: иметь или не иметь?; Что имеем – не храним, потерявши – плачем*. Гаворка ў пэўных прыкладах ідзе аб валоданні ўвогуле, валоданні ўяўным, пажаданым і г. д. [8]. Пры гэтым такія канструкцыі часам маюць архаічна-кніжнае адценне [13].

Да **meць-моў** адносіцца большасць *заходнеўрапейскіх* (напрыклад, *англійская, нямецкая, французская*) і амаль усе *славянскія*, прычым не толькі мовы моўнага арэала *Slavia Latina* (*польская, чэшская, славацкая, харвацкая*), але і тыповыя мовы арэала *Slavia Orthodoxa* (*балгарская, славенская, сербская, македонская*). У. А. Плунонган аднёс да *meць-моў* і *беларускую*. Верагодна, праз тыпалагічную розніцу з рускай мовай пры

выражэнні пасесіўнасці. Напрошваецца аналогія з даследаваннем Г. Вяжбіцкай рускіх безасабовых сказаў і іх англійскіх адпаведнікаў. Перад намі па сутнасці два розныя спосабы бачання свету: носьбіты англійскай мовы глядзяць на свет праз прызму канструкцыі «*Што Я раблю ў свеце?*». Носьбіты рускай мовы ўспрымаюць свет праз «фаталістычную» канструкцыю «*Што СВЕТ робіць са мной?*».

Узнікае лагічнае пытанне адносна **пасесіўнай кваліфікацыі беларускай мовы**: гэта *быць*-ці *мець*-мова?

У беларускай літаратурнай мове маюць месца і *быць*-, і *мець*-звароты. А таму беларускую мову лагічна лічыць і *esse*-, і *habere*-*мовай* адначасова [14], што гаворыць аб спецыфіцы беларускай мовы на агульнаславянскім фоне і пацвярджае ідэю аб сінкрэтычным характары беларускага сінтаксісу. Параўн.: *Кожны народ мае хаця б адзін геніяльны твор, і гэты твор – мова* (А. Разанаў) – *Раз у цябе ёсць сіла, ты заўсёды знойдзеш спосаб жыць на свеце, праб’еш сабе дарогу – што жывое, жывым і застанецца* (Я. Колас).

Цікава, што і класічная *лацінская* мова была сінкрэтычнай па сваёй сутнасці: прайшла шлях ад *быць*-мовы да *быць*- і *мець*-мовы. Параўн.: *Est mihi liber – Habeo librum; Mihi sunt libri – Habeo libro; Domus mihi est – Habeo domum; Mihi est pecunia – Habeo pecuniam*. Першая форма больш архаічная. Як зазначыў вядомы французскі індаеўрапеіст Бенвеніст Э.: «Г як бы мала нам ні было вядома аб гісторыі той ці іншай мовы, мы часта назіраем, што развіццё ідзе ад тыпа *mihi est* да *habeo*, але не наадварот, а г. зн., што нават там, дзе існуе *habeo*, яно магло ўзнікнуць з папярэдняга *mihi est*» [15]. Лічыцца, што дзеяслоў *мець* з’явіўся ў індаеўрапейскіх мовах значна пазней за дзеяслоў *быць*. Пасля ўзнікнення паняцця *ўласнасць* дзеяслоў *мець* стаў ужывацца больш шырока і вышесніў дзеяслоў *быць* са сфер *валодання* і *ўласнасць*. Гэтая барацьба *быць* і *мець* скончылася перамогай *мець* ва ўсіх мовах-нашчадках, уключаючы заходнееўрапейскія і большасць славянскіх.

У апошнія дзесяцігоддзі зварот *у мяне ёсць* пачаў пераважаць у беларускай мове, у прыватнасці, у тэкстах мастацкай літаратуры. Да такой высновы прыйшла І. В. Гліннік [16]. Даследчыца, прааналізаваўшы 121 сказ з пасесіўнымі зваротамі *ў мяне ёсць* і *я маю* ў аповесці В. Быкава «*Яго батальён*», адзначае 55% выпадкаў структур з дзеясловам *быць* і адпаведна 45% – з дзеясловам *мець* [16]. На нашу думку, *тэзіс Гліннік*, які нам падаецца дастаткова верагодным і слушным, патрабуе, аднак, праверкі на больш рэлеватным матэрыяле – з большым ахопам аўтараў і прыкладаў. Узнікае пытанне аб колькаснай і

якаснай суадноснасці *быць*- і *мець*-канструкцый у сучаснай беларускай мове.

Крэн у бок тыпа *mihi est* назіраецца і ў тэкстах большасці беларускіх СМІ, якія дагэтуль зведваюць уплыў рускай мовы і рускай культурнай прасторы.

Па нашых назіраннях і папярэдніх падліках, у беларускай фразеалогіі і парэміях, архаічных па сваёй сутнасці, заўважаецца паралельнае ўжыванне зваротаў, з нязначнай перавагай *я маю*, што таксама патрабуе асобнага спецыяльнага даследавання.

Ці цалкам «дублетныя» ў семантыка-сінтаксічным плане *быць*- і *мець*-канструкцыі ў беларускай мове? Ці заўсёды мажлівая замена зварота *ў мяне ёсць* зваротам *я маю* (і наадварот)?

Звароты *ў мяне ёсць* і *я маю* – суадносныя па значэнні [17, с. 213–216]. Аднак поўнай сінаніміі паміж адзначанымі вышэй зваротамі няма [3, с. 123]. Поўная ўзаемазамяняльнасць гэтых зваротаў мажлівая толькі ў выпадку выражэння адчужальнай прыналежнасці. Гэта і не выпадкова, бо самі прэдыкаты *быць* і *мець* «абслугоўваюць» розныя семантыка-сінтаксічныя сферы. Пры гэтым трэба прымаць у разлік той факт, што ў беларускай мове ёсць зварот з мадальным *мець*: *Маю яшчэ шмат зрабіць сёння*. Гэты зварот не мае сіноніма з *быць* [3, с. 126].

А. Я. Міхневіч адзначае, што не заўсёды мажліва замена зварота *ў мяне ёсць* зваротам *я маю* нават пры выражэнні пасесіўных адносінаў, якія ў традыцыйнай граматыцы разумеюцца дастаткова шырока. Да ўсяго дастаткова часта адбываецца пропуск дзеяслова *ёсць* у цяперашнім часе. Гэта залежыць ад наступных семантыка-сінтаксічных асаблівасцей слоў у пазіцыі пасесума:

1) *адчужальнасць* – *неадчужальнасць* прадмета: *У яго ёсць кніга* – **У яго ёсць твар* (сказ не мае сэнсу, бо кожны чалавек мае твар; сказ набывае сэнс, калі пры назоўніку ў намінатыве ўзнікае абавязковае азначэнне: *У яе прыгожы твар*);

2) *канкрэтнасць* – *абстрактнасць* прадмета: *У мяне ёсць кніга* – *У мяне ёсць надзея*;

3) для *адчужальных абстрактных* назоўнікаў важнай асаблівасцю з’яўляецца іх прыналежнасць або непрыналежнасць да імёнаў з *мадальна-камунікацыйным значэннем*: *жаданне, надзея, думка, просьба* і г. д.;

4) для *адчужальных канкрэтных* імёнаў істотнай прыкметай з’яўляецца *актуалізаванасць* – *неактуалізаванасць* валодання прадметам: *У мяне новы парасон* (актуалізаванае валоданне: *‘вось тут, зараз, у момант гутаркі’*) – *У мяне ёсць новы парасон* (неактуалізаванае валоданне: *‘ёсць наогул, дома’*). Пры гэтым звяртае на сябе ўвагу адсутнасць *ёсць* у выпадках з актуалізаваным валоданнем.

Суадносіны гэтых асаблівасцей знайшлі адлюстраванне ў наступнай табліцы (табл. 2).

Табліца 2

Абстрактнасць			Канкрэтнасць	
Адчужальнасць	I Мадальна-камунікацыйнае значэнне	II Немадальна-камунікацыйнае значэнне	III Актуалізаванае валоданне	IV Неактуалізаванае валоданне
Неадчужальнасць	V		VI	

А. Я. Міхневіч вылучае і падрабязна апісвае 6 тыпаў фраз, пабудаваных паводле канструкцыі ў мяне ёсць [3, с. 123–126; 17, с. 214–216]. Звяздзём разважанні вучонага ў табліцу для зручнасці далейшага аналізу (табл. 3).

У жывой мове могуць сустракацца адступленні ад апісаных заканамернасцей, абумоўленыя кантэкстам і рознымі стылітычнымі фактарамі.

Такім чынам, як даказаў А. Я. Міхневіч, селекцыйныя катэгорыі «адчужальнасць – неадчужальнасць» і «канкрэтнасць – абстрактнасць» з’яўляюцца ключавымі ў семантыка-сінтаксічнай інтэрпрэтацыі сінанімічных зваротаў у мяне ёсць і я маю. Аднак фактычны матэрыял паказвае, што для больш дакладнага аналізу пасесійнага патэнцыялу і ўзаемазмяняльнасці гэтых канструкцый варта ўлічваць таксама і такія селекцыйныя прыметы, як *адушаўлёнасць – неадушаўлёнасць*, *персанальнасць – неперсанальнасць*.

Табліца 3

Пасесум (селекцыйныя прыметы)	Лексіка-тэматычная група	Наяўнасць прэдыката ёсць	Наяўнасць абавязковага азначэння	Наяўнасць сінанімічнай канструкцыі з маю	Прыклады
I. +Адчужальны +Abstr	Мадальна-камунікацыйнае значэнне	+	–	+	У мяне ёсць <u>намер</u> пайсці сёння ў тэатр. Ці ёсць у цябе <u>жаданне</u> дапамагчы? Ёсць яшчэ ў старога <u>надзея</u> пабачыць сына. У мяне ёсць <u>просьба</u> да яго. Ёсць ў маці <u>слова</u> да нас. У цябе на ўсё ёсць <u>адказ</u> !
II. +Адчужальны +Abstr	Немадальна-камунікацыйнае значэнне	–	–	–	У нас вялікая <u>радасць</u> : дачка нарадзілася!! Не чапай яго, у яго <u>бядка</u> .
III. +Адчужальны +Concr +Актуалізаванае валоданне	‘зараз, у момант гутаркі’	–	–	+	А ў нас <u>новая настаўніца</u> *. Ну, <u>Толік</u> , вось і ў цябе <u>венеласіпед</u> . У мяне <u>цудоўная кватэра</u> . У мяне <u>лекцыя</u> сёння ва ўніверсітэце. Мама, паглядзі, у <u>Колі</u> <u>жывы шпак</u> ! У <u>Мікіты</u> <u>брат</u> на поўначы*. У мяне ў <u>вёсцы</u> <u>маці з сястрой</u> *.
IV. +Адчужальны +Concr –Актуалізаванае валоданне	‘увогуле’	+	–	+	У нас у школе ёсць <u>новая настаўніца</u> *. <u>Толік</u> , у цябе ёсць <u>веласіпед</u> ? У мяне ёсць <u>кватэра</u> ў <u>Брэсце</u> . У яго ёсць <u>мацішина</u> . У гэтым годзе ў мяне ёсць <u>лекцыя</u> ва ўніверсітэце.
V. –Адчужальны +Abstr	–	–	+	+	У дзядулі <u>мяккі характар</u> . <u>Душа</u> ў яе сапраўды <u>чулая</u> .
		+	–	+	Ёсць у нас <u>характар</u> ! (значэнне станоўчай якасці); Няма ў яго <u>душы</u> ! (значэнне адмоўнай якасці).
VI. –Адчужальны +Concr	Частка – цэлае; часткі цэла; тэрміны роднасці – сваяцтва і інш.	–	+	+	У хаты <u>страха</u> <u>старая</u> . У дрэва <u>пажоўклае</u> <u>лісце</u> . У <u>Апанаса</u> <u>чырвоны твар</u> . У генерала <u>сівыя</u> <u>скроні</u> . У мяне <u>бацька</u> <u>стары</u> ўжо.

У традыцыйнай граматыцы пасесіўнасць разумеецца досыць шырока. У склад пасесіваў уключаюцца элементы, што абазначаюць не толькі ўласна прыналежнасць або валоданне, але і нейкія іншыя адносіны, звязаныя пераважна з выражэннем «неадчужальнай прыналежнасці»: напрыклад, *‘быць часткай цэлага’, ‘быць у пэўных сваяцкіх (службовых і г. д.) адносінах да каго-небудзь’*. Такі шырокі падыход да пасесіўнасці не можа задаволіць сучасную сінтаксічную навуку, таму што не ўсе фармальныя сродкі, прызнаныя традыцыйнай граматыкай за *пасесівы*, з’яўляюцца такімі [18; 4, с. 190–212; 5, с. 121–133]. Патрэбная больш дакладная кваліфікацыя такіх канструкцый. У сувязі з гэтым прапануем адрозніваць:

а) уласна пасесіўныя структуры, звязаныя з выражэннем *адчужальнай прыналежнасці*: *Зямля ў цябе ёсць?* (П. Пестрак); *А даўней тры пары ботаў у нас было на ўсё сяло* (Я. Колас); *У мяне ёсць стары, яшчэ бацькаўскі, капітал...* (К. Чорны); *Уяўляеш, у яго ёсць чорнае паліто* (А. Глэбус); *Збегаю ў камок – грошы ў мяне ёсць* (А. Бароўскі); *Ён меў нават свой уласны домік* (М. Лынькоў); *Ён меў цэлыя тры гектары* (Я. Маўр); *Ён меў на гэтай пасадзе персанальную машыну* (В. Шыдлоўскі); *На той вайне ён меў каштоўнасцей на цэлы маёнтак* (К. Чорны) і інш. Найбольш істотным пры выражэнні ўласна пасесіўных адносінаў будзе наступны набор селекцыйных абмежаванняў: *адчужальны аб’ект – канкрэтны – неадушаўлёны // адчужальны аб’ект – канкрэтны – адушаўлёны – неперсанальны*. І перш за ўсё гэта тычыцца катэгарыяльна-семантычных прымет [+Concr], [-Anim], бо сема *‘прадмет валодання, маёмасць’* месціцца ў прэсупазіцыі значнай колькасці *канкрэтных неадушаўлёных імёнаў* [4, с. 209];

б) квазіпасесіўныя структуры, што выражаюць іманентную, уяўную, не аддзялімую ад «нібы яе ўладальніка» *неадчужальную прыналежнасць*: *Цяпер у мяне ёсць жонка, трое дзяцей* (А. Крэйдзіч); *У мяне ўжо 29-ы спектакль і ўпершыню на беларускай літаратуры* (ЛПМ); *Так, Уладак, я меў дзяўчыну, хацеў ажаніцца сёлета* (Я. Брыль); *Рукі ён меў залатыя* (Дзеяслоў) і інш. Прыклады квазіпасесіўных структур тычацца перш за ўсё разнастайных варыянтаў сувязі паміж *цэлым і часткай* і суадносяцца з такімі *неадчужальнымі* паняццямі, як: *частка – цэлае* [+Concr], *часткі цэла* [+Anim], *адносіны роднасці – сваяцтва* [+Pers], *сяброўскія адносіны* [+Pers], *службовыя адносіны* [+Pers], *жывая істота – хвароба* [+Anim], *творца – твор* [+Pers] і некаторыя інш. Сюды ж трапляюць і такія «духоўныя арыенціры Асобы», як *Радзіма, мова, Бог, вера* і г. д.;

в) апасесіўныя структуры, увогуле не звязаныя з выражэннем прыналежнасці: *Лес любіў*

спакой, у яго ёсць важныя думкі, мары (Я. Колас); *У нас ёсць свой лад жыцця* (В. Быкаў); *У нас ёсць невялічкія сумненні* (С. Бязлепкіна); *У яе ёсць нейкі свой клопат* (Я. Сіпакоў); *Ты наіўная, добрая, у цябе ёсць будучыня* (Л. Адамовіч); *А чаму не? Час у мяне ёсць* (У. Караткевіч); *Поспехі ён меў слабыя* (К. Чорны); *Яны маюць шанец дабіцца цалкам адмоўнай рэакцыі* (Звязда); *Яны маюць іншы погляд на гэтае пытанне* (Звязда); *Я меў смагу, і вы напайлі мяне* (В. Быкаў) і інш. Перш за ўсё абмежаванні тут тычацца катэгарыяльна-семантычнай прыметы [+Адчужальны; +Abstr].

Як бачым, спалучальнасць прэдыкатаў валодання *быць і мець* выходзіць за межы ўласна пасесіўных адносінаў. Паміж імі няма фармальнай розніцы: яны характарызуюцца аднолькавымі сродкамі выражэння, аднак маюць істотныя адрозненні ў плане зместу. Адрозненні ў семантыцы ўласна пасесіўнай структуры ад квазіпасесіўнай структуры можна выявіць праз **прыём трансфармацыі**. Так, уласна пасесіўныя структуры можна замяніць сінанімічнымі канструкцыямі з дзеясловам *належаць*: *Міхась мае дом* ↔ *Дом належыць Міхасю*. Такія трансфармацыі не з’яўляюцца магчымымі ў адносінах да квазіпасесіўных структур: *Алець мае кашаль* – **Кашаль належыць Алеся*. Прыём трансфармацыі дзей-сны і ў дачыненні да вызначэння апасесіўных структур.

Калі ж дзеясловы *быць, мець* спалучаюцца з актантамі, пазначанымі селекцыйнай катэгорыяй [+Abstr], то яны не могуць лічыцца **прэдыкатамі адносінаў (рэлятывымі прэдыкатамі)**. Яны павінны кваліфікавацца як **прэдыкаты квалітатыўных прапазіцый**, што абазначаюць *‘мець якія-небудзь якасці, уласцівасці’*. Параўн.: *Лічылася, што ён мае незвычайную сілу: ‘ён – моцны’*; *У старэйшай дачкі было такое характэрнае вобліку, калі нічога не дадасі і нічога не напярвіш: ‘дачка – прыгожая’*.

Тое ж у пэўнай ступені тычыцца і спалучальнасці пасесіўных дзеясловаў з неадчужальнымі актантамі, што абазначаюць **часткі цэла чалавека**. Параўн.: **Вольга мае валасы, ногі, рукі, нос, вусны...* і г. д. У прэсупазіцыі такіх імёнаў ёсць указанне на тое, што гэта ўласціва любому чалавеку. Таму актантаў патрабуюць абавязкова ўдакладнення праз указанне на іх якасці / уласцівасці: *Вольга мае доўгія валасы, вялікія вочы, прыгожыя вусны...* Іншымі словамі, вяршыны прэдыкат валодання ўтрымлівае ў сабе квалітатыўную прапазіцыю – і таму сам павінен лічыцца **пасесіўна-квалітатыўным**.

З улікам селекцыйных катэгорый ±Адчужальны; +Concr // +Abstr; ±Anim; ±Pers схема А. Я. Міхневіча будзе выглядаць наступным чынам (табл. 4).

Табліца 4

Пасесум / селекцыйныя прыметы	Лексіка-тэматычная група / селекцыйная прымета	Прыклады
I. Уласна пасесіўныя структуры Прэдыкат адносін / пасесіўны		
I.1. + <i>Адчужальны</i> + <i>Concr</i> – <i>Anim</i>	Аб’екты нежывой прыроды	<i>Я не самотны, я кнігу маю...</i> (М. Багдановіч)
I.2. + <i>Адчужальны</i> + <i>Concr</i> + <i>Anim</i> – <i>Pers</i>	Жывёла	<i>Нават конь у яго ёсць!</i> (Л. Дайнека)
II. Квазіпасесіўныя структуры Пасесіўны-квалітатыўны прэдыкат		
II.1. – <i>Адчужальны</i> + <i>Concr</i>	Частка – цэлае	<i>У хаты старая страхы</i> (А. Міхневіч)
II.2. – <i>Адчужальны</i> + <i>Concr</i> + <i>Anim</i>	Часткі цела Жывая істота – хвароба	<i>...Пазаздросціла гэтай птушцы, што ў яе ёсць крылы і яна можа лятаць</i> (С. Грахоўскі)
II.3. – <i>Адчужальны</i> + <i>Concr</i> + <i>Anim</i> + <i>Pers</i>	Тэрміны роднасці – сваяцтва Сяброўскія адносіны Службовыя адносіны Творца – твор	<i>У цябе ёсць знаёмыя мастакі?</i> (В. Супрунчук)
II.4. – <i>Адчужальны</i> + <i>Abstr</i>	Радзіма, мова	<i>Светлая, рамантычная, кранальная, трапяткая, пяшчотная, але і нязломная, нягледзячы на ўсе наканаваныя трагедыі, Радзіма ў Караткевіча (і, значыць, ва ўсіх нас) такая, што не любіць яе нельга – да самазабыцця, нельга не ганарыцца ёй, яна не адпускае...</i> (ЛІМ)
II.5. – <i>Адчужальны</i> + <i>Abstr</i>	Бог, вера	
III. Апасесіўныя структуры Квалітатыўны прэдыкат		
III.1. + <i>Адчужальны</i> + <i>Abstr</i>	Мадална-камунікацыйнае значэнне	<i>Дык цяпер у цябе ёсць магчымасць абысціся без параўнанняў</i> (А. Крэйдзіч)
III.2. + <i>Адчужальны</i> + <i>Abstr</i>	Немадална-камунікацыйнае значэнне	<i>Да гэтага часу ён меў дачыненне пераважна з адміністрацыяй калгаса</i> (Я. Колас)

Заклучэнне. Спецыфіка беларускага сінтаксісу на агульнаславянскім фоне – у сінкрэтызме: у суіснаванні ўласна беларускага і агульнаславянскага. Так, у публікацыі сінкрэтычны характар выяўлены намі пры выражэнні адносін у прыналежнасці – праз канструкцыі з прэдыкатамі *быць* і *мець*. У сувязі з чым канстатуем, што беларуская мова – і *быць-*, і *мець-мова* адначасова. У гэтым спецыфіка беларускай мовы.

Такім чынам, паралельнае функцыянаванне ў беларускай мове дзвюх пасесіўных канструкцый – гэта яшчэ адна адрознівальная тыпалагічная рыса беларускага сінтаксісу ў рускамоўным і польскамоўным дачыненні. Руская мова як тыповая *быць-мова* і польская мова як тыповая *мець-мова* валодаюць толькі адным варыянтам выражэння пасесіўнасці на сінтаксічным узроўні («монапасесіўныя» мовы). На гэтую тыпалагічную рысу беларускага сінтаксісу, як правіла, не звяртаецца ўвага ў шматлікіх даведніках і дапаможніках. Прыемным выключэннем з правіла з’яўляецца «*Руска-беларускі размоўнік*» А. Я. Міхневіча [13, с. 211].

Толькі падключэнне супастаўляльнага аспекта і непасрэднае параўнанне з блізкароднаснымі мовамі дазваляе выявіць у беларускай мове спецыфічныя рысы, якія раней не апісваліся ў спецыяльнай літаратуры. Гэта варта рабіць не толькі навукоўцам, але і **штодня** школьным настаўнікам: параўноўваючы, варта выяўляць спецыфіку беларускай мовы ў рускамоўным дачыненні, каб не было прыкрых сінтаксічных беларусізмаў (русізмаў) у рускамоўным (беларускамоўным) маўленні беларусаў тыпу «*Они смеялись с нас*».

Адзінае, такое параўнанне мусіць быць не выпадковым, а сістэмным і комплексным: тычыцца усіх моўных узроўняў і катэгорый (як граматычных, так і паняццёвых).

А. Я. Супрун адзначаў, што беларуская літаратурная мова знаходзіцца **паміж** двума моўнымі арэаламі – *Slavia Orthodoxa* і *Slavia Latina* [19]. Наяўнасць у сучаснай беларускай літаратурнай мове дзвюх «пасесіўных» канструкцый – яшчэ адзін прыклад на карысць **канцэпцыі «паміж»** славуэтага вучонага-славіста.

Спіс літаратуры

1. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Мінск: БелСЭ, 1977. Т. 1. С. 431–432.
2. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. Мінск: Бел. энц., 1996. С. 99, 344.
3. Міхневіч А. Я. Сінанімія зваротаў *у мяне ёсць – я маю* ў беларускай мове // Беларуская мова і літаратура ў ВНУ: тэзісы рэспубліканскай навукова-метадычнай канферэнцыі. Брэст: БрДУ, 1971. 226 с.
4. Киклевич А. К. Об индексальных выражениях с семантикой посессивности (на материале русского и немецкого языков) // Славяно-германские языковые параллели. 1996. 221 с.
5. Kiklewicz A. Czy w języku polskim istnieją zaimki dzierżawcze. *Prace Filologiczne*. 1997. XLII. S. 121–130.
6. Вячорка В. Каралёвая Бона, ейны муж і Пітагорава тэарэма. Беларуская мова – за прыватную ўласнасць на ўсё // Па-беларуску зь Вінцуком Вячоркам. РС, 2016. С. 190–202.
7. Вячорка В. «Я маю» ці «ў мяне ёсць»? Пра беларускі індывідуалізм і калектывізацыю ў мове // Не смяшыце мае прыназоўнікі. РС, 2017. С. 221–229.
8. Плунгян В. А. Сравниваем предложения // Почему языки такие разные. Популярная лингвистика. М.: АСТ-Пресс, 2020. 274 с.
9. Журинская М. А. Посессивность // Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Сов. энц., 1990. С. 388–389.
10. Карский Е. Ф. Белорусы. М.: Изд-во АН СССР, 1956. Вып. 3. С. 413–414.
11. Норман Б. Ю. О притяжательных местоимениях в славянских языках // *Slavia Orientalis*. 1999. XLVIII. 4. С. 605.
12. Мікалай Кузьміч, мастак-ювелір, аўтар адноўленага крыжа Еўфрасінні Полацкай // ЛІМ. 2020. 4 снежня. С. 16.
13. Михневич А. Е. Русско-белорусский разговорник. Минск: Выш. шк., 1991. 211 с.
14. Важнік С. А. Кантрастыўны сінтаксіс польскай і беларускай моў: семантыка і дыстрыбуцыя дзеяслоўнага прэдыката. Мінск: Права і эканоміка, 2008. С. 376.
15. Бенвенист Э. Глаголы «быть» и «иметь» и их функции в языке // *Общая лингвистика*. 1974. С. 212.
16. Гліннік І. В. Дзеясловы *мець* і *быць* у сістэме сродкаў выражэння пасесіўнасці ў беларускай і польскай мовах // Карповские научные чтения: сб. науч. ст. 2011. Вып. 5. Ч. 2. 188 с.
17. Міхневіч А. Я. Селекцыйная катэгорыя «адчужальнасць – неадчужальнасць» // Праблемы семантыка-сінтаксічнага даследавання беларускай мовы. 1976. 263 с.
18. Важнік С. А. Катэгорыя пасесіўнасці ў кантрастыўным аспекце (польска-беларускія паралелі) // Паланістыка. 1999. С. 105–121.
19. Супрун А. Я. Беларуская літаратурная мова: паміж *Slavia Orthodoxa* і *Slavia Latina* // Мова – Літаратура – Культура. 1999. Ч. 1. С. 21–24.

References

1. *Tlumachal'ny slounik belaruskay movy* [Explanatory dictionary of the Belarusian language]. Minsk, BelSE Publ., 1977, vol. 1, pp. 431–432 (In Belarusian).
2. *Tlumachal'ny slounik belaruskay litaraturnay movy* [Explanatory dictionary of the Belarusian literary language]. Minsk, Belaruskaya entsyklapedyya Publ., 1996. P. 99; p. 344 (In Belarusian).
3. Mikhnevich A. Ja. Synonymy of appeals *u mjanie jos'c' – ja maju* in the Belarusian language. *Belaruskaya mova i litaratura u VNU: tezisy respublikanskay navukova-metadychnay kanferentsyi* [Belarusian language and literature in Universities: theses of the Republican Scientific and Methodological Conference]. Brest, BRDU Publ., 1971. 226 p. (In Belarusian).
4. Kiklievich A. K. On index expressions with the semantics of possessiveness (based on the material of the Russian and German languages). *Slavyano-germanskiye yazykovyye paralleli* [Slavic-Germanic linguistic parallels], 1996. 221 p. (In Russian).
5. Kiklewicz A. Are there possessive pronouns in Polish? *Prace Filologiczne*. 1997, vol. XLII, pp. 121–130 (In Polish).
6. Vyachorka V. Queen Bono, her husband and Pitogorov's theorem. Belarusian language – for private ownership of everything. *Pa-belarusku z' Vintsukom Vyachorkam* [Vjachorka V. In Belarusian with Vintsuk Vyachorka]. RS, 2016, pp. 190–202 (In Belarusian).
7. Vyachorka V. “Ja maju” ci “u mjanje jos'c' ”? About Belarusian individualism and collectivization in the language. *Ne s'myashytse maye prynazouniki* [Vjachorka V. Don't make my prepositions laugh]. RS, 2017, pp. 221–229 (In Belarusian).
8. Plungian V. A. Comparing sentences. *Pochemu yazyki takiye raznyye. Populyarnaya lingvistika* [Why languages are so different. Popular linguistics], 2020. 274 p. (In Russian).

9. Zhurinskaya M. A. Possessiveness. *Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slavar'* [Linguistic Encyclopedic Dictionary]. Moscow, Sovetskaya entsiklopediya Publ., 1990, pp. 388–389 (In Russian).
10. Karskiy Je. F. *Belarusy* [Belarusians]. Moscow, Izdatel'stvo AN SSSR Publ., 1956, vol. 3, pp. 413–414 (In Belarusian).
11. Norman B. Ju. About possessive pronouns in Slavic languages. *Slavia Orientalis*. 1999, vol. XLVIII, 4. P. 605 (In Russian).
12. Mikalai Kuz'mich, jeweler, author of the restored cross of Euphrosyn'nya of Polotsk. *LIM* [Literature and art], 2020, 4 December. P. 16. (In Belarusian).
13. Mikhnievich A. Ja. *Russko-belaruskiy razgovornik* [Russian-Belarusian phrasebook]. Minsk, Vysheysaya shkola Publ., 1991. 211 p. (In Russian and Belarusian).
14. Vazhnik S. A. *Kantrastyuny sintaksis pol'skay i belaruskay mou: semantyka i dystrybutsyya dzeyaslounaga predykata* [Contrastive syntax of the Polish and Belarusian languages: semantics and distribution of the verb predicate]. Minsk, Prava i ekanomika Publ., 2008. 376 p. (In Belarusian).
15. Benveniste E. The verbs “to be” and “to have” and their functions in language. *Obshchaya lingvistika* [General Linguistics], 1974. P. 212 (In Russian).
16. Glinnik I. V. Verbs *to have* and *to be* in the system of means of expression of possessiveness in the Russian and Polish languages. *Karpovskiy nauchnyye chteniya: sbornik nauchnykh trudov* [Karpov scientific readings: a collection of scientific articles], 2011, issue 5, vol. 2. 188 p. (In Belarusian).
17. Mikhnievich A. Ja. Selection category *alienability – inalienability*. *Prablemy semantyka-sintaksichnaga dasledavannya belaruskay movy* [Problemnavy of semantic and syntactic research of the Belarusian language], 1976. 263 p. (In Belarusian).
18. Vazhnik S. A. The category of possessiveness in a contrasting aspect (Polish-Belarusian parallels). *Palanistyka* [Polonistics], 1999, pp. 105–121 (In Belarusian).
19. Suprun A. Ja. Belarusian literary Language: between Slavia Orthodoxa and Slavia Latina. *Mova – Litaratura – Kul'tura* [Language – Literature – Culture], 1999, vol. 1, pp. 21–24 (In Belarusian).

Інфармацыя пра аўтара

Важнік Сяргей Аляксандравіч – кандыдат філалагічных наук, дацэнт, дэкан філалагічнага факультэта БДУ, прафесар кафедры камп'ютарнай лінгвістыкі і лінгвадыдактыкі. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (220030, г. Мінск, пр. Незалежнасці, 4, Рэспубліка Беларусь). E-mail: waznik@yandex.ru

Information about the author

Vazhnik Syarhei Alyaksandravich – PhD (Philology), Associate Professor, Dean of the Faculty of Philology of Belarusian State University, Professor, the Department of Computational Linguistics and Linguodidactics. Belarusian State University (4, Nezavisimosti Ave., 220030, Minsk Republic of Belarus). E-mail: waznik@yandex.ru

Паступіў 11.01.2022